

KGB veikla prieš pabėgusius ir išvykusius Lietuvos gyventojus XX a. šeštajame–devintajame dešimtmetyje

Šio straipsnio tikslas – panagrinėti sovietinio saugumo veiklą prieš vadinamuosius naujuosius lietuvių emigrantus, vienu ar kitu būdu išvykusius iš SSRS į užsienio šalis. Trumpai apžvelgiamos jų pabėgimo aplinkybės, kokios bausmės pabėgėliams buvo skiriamos už akių ir kaip kito jų griežtumo laipsnis bėgant metams. Pažvelgiant į KGB veiklos užkulisius, parodoma, kaip norėta kompromituoti sovietinei sistemai neįtinkančius asmenis. KGB veiksmai prieš tuos, kurie, pasinaudami repatriacijos proceso suteiktomis galimybėmis, išvyko iš sovietinės Lietuvos, nėra šio straipsnio objektas. KGB vaidmuo šiame procese – atskira nagrinėjimo tema.

IVADAS

Sovietmečiu legaliai išvykti iš SSRS gyventi į užsienio šalis buvo sudėtingas ir ilgas procesas. Šiam žingsniui ryžęsis asmuo privalėjo gauti įvairių sovietinių institucijų, tarp jų ir saugumo, sutikimą. Paprastai tai vykdavo išimtiniais atvejais – susiklosčius palankioms išvykstančiajam aplinkybėms (santuoka su užsieniečiu, anksčiau turėta užsienio šalies pilietybė, susijungimas su užsienyje gyvenančiais šeimos nariais, kiti specifiniai individualūs atvejai). Neturėdami legalių galimybių išvykti į užsienį arba nors trumpai ten apsilankyti, kai kurie asmenys ryždavosi pabėgti iš SSRS pasinaudodami

susidariusia palankia situacija. Ne visada tai pavykdavo, nors retais atvejais mėginimai baigdavosi sėkme. Asmenys, pasiekę tikslą, t. y. pabėgę iš SSRS, būdavo traktuojami kaip sovietinės valstybės priešai. Prieš juos imdavosi veiksmų sovietinės valstybės ramstis KGB ir atitinkami jo padaliniai. Sovietinis saugumas veikė ir prieš tuos, kurie buvo išleisti į užsienį, bet jų veikla emigracijoje buvo laikoma antisovietine. Šie asmenys irgi patekdavo į KGB akiratį.

Straipsnio chronologinės ribos apima laikotarpį nuo XX a. šeštojo dešimtmečio pradžios, kada išlikęs dokumentiškai užfiksuotas pirmas sėkmingas pabėgimo į Vakarų faktas, iki devintojo dešimtmečio vidurio, kai SSRS viduje prasidėjus demokratėjimo procesui mažėjo suvaržymų vykti į užsienio šalis ir iš esmės liautasi bėgus. Tuo pat metu į užsienį buvo vykstama ir legaliai – su sovietinės valdžios leidimu. Tiriamasis laikotarpis prasideda stalininėje epochoje ir baigiasi gorbačiovinės pertvarkos metais, t. y. apima laiką, kai gyvavo griežčiausios valdymo priemonės, ir laiką, kai Sovietų Sąjunga pradėjo demokratėti.

Sovietiniu laikotarpiu pabėgę ar išvykę asmenys būdavo vien viešai smerkiami, neieškant šiam veiksmui paaiškinti objektyvių priežasčių. To meto sovietinės spaudos puslapiuose pasirodydavo tik juos šmeižiantys ir kartu dezinformaciją skleidžiantys straipsniai. Kai kuriais atvejais net rengtos

didesnės propagandinės akcijos siekiant parodyti sunkų emigrantų gyvenimą kapitalizmo sąlygomis, moralinį kai kurių asmenų nuopuolį gyvenant užsienyje. Tuo buvo siekiama įtaigiai paveikti sovietinius piliečius, turinčius ketinimų išvykti iš SSRS. Tuo pat metu sovietinė valdžia, kai jai to reikėdavo, nutylėdavo patį pabėgimo faktą, jo nepaviešindavo, kad tai neskatintų kitų piliečių bėgti iš SSRS. Todėl sovietinė visuomenė apie tai nesužinodavo. Objektivių istorinių ar žurnalistinių tyrimų tada negalėjo būti.

Nagrinėjamu laikotarpiu lietuvių išeivijoje pasirodė spausdintų darbų apie pabėgusius ar išvykusius iš SSRS asmenis. Knygų ar straipsnių autoriai patys buvo tiesioginiai įvykių dalyviai ar kitaip su tuo susiję lietuvių emigrantai. Dažnai apie pabėgimo faktą informuodavo lietuvių išeivijos laikraščiai ir žurnalai, nes tai buvo aktualus politinės reikšmės įvykis. Trumpų žinučių ar interviu su pabėgėliais ir išvykėliais rasdavosi kone po kiekvieno sėkmingo pasitraukimo iš SSRS į užsienį. Didesnės apimties spausdintų kūrinių pasirodydavo kur kas rečiau. Čia galima paminėti jūrniko Juozo Grišmanausko knygą „Tolimieji kvadratai“¹, kurioje autorius pateikia daug žinių apie sovietinę pokario Lietuvą, aprašo savo paties ir bendražygių pabėgimo istoriją. Apie šį pabėgimą išleista knyga ir anglų kalba – „Voyage to Freedom“ („Kelionė į laisvę“). Didelio lietuvių išeivijos ir JAV visuomenės dėmesio sulaukė nesėkmingas Simo Kudirkos mėginimas pabėgti ir vėliau išvykimas gyventi į JAV. Šį bėgimą savoje knygoje aprašė Jurgis Gliauda². Vėliau sulaukta ir amerikiečių visuomenės atstovų dėmesio. Anglų kalba išleista S. Kudirkos su užsieniečiu bendraautoriumi parašyta knyga³. Apie savo pasitraukimo iš SSRS motyvus išeivijoje nemažai straipsnių yra parašęs Tomas Venclova. Kai kurie iš jų publikuoti knygoje⁴.

Vėliau pasirodė dešimtys straipsnių apie aptariamo laikotarpio pabėgimus ar išvykimus iš SSRS, nes po 1990 m. buvusių pabėgėlių istorijos sulaukė Lietuvos spaudos dėmesio⁵. Bet visuose tuose darbuose neatskleistas KGB vaidmuo šiuose įvykiuose, nes nesant šios institucijos archyvinių dokumentų tai buvo neįmanoma. Vis dėlto jie yra tinkamas lyginamasis ir tikslinamasis šaltinis, padedantis tyrėjui išsamiau susipažinti su sudėtingomis ano meto aplinkybėmis.

Dešimtajame dešimtmetyje atsivėrus buvusio KGB archyvo fondams pasirodė ir straipsnių, nagrinėjančių Lietuvos žmonių išvykimo į užsienį aplinkybes remiantis sovietinio saugumo archyvine medžiaga. Lietuvių istoriografijoje paviešinti kai kurie užkulisinės KGB veiklos momentai. Istorikas Arvydas Anušauskas savo straipsnyje atskleidė KGB veiklos prieš disidentą T. Venclovą aspektą⁶. Šio istoriko straipsniuose apie Praną ir Algirdą Brazinskus išsamiai išnagrinėta jų gyvenimo SSRS ir pabėgimo į Vakarus istorija, sovietinio saugumo planai jų atžvilgiu⁷. Tai atlikta remiantis išlikusia archyvinių sekimo bylų medžiaga. A. Anušausko darbo pagrindu parengtas ir kitas straipsnis apie tuos pačius pabėgėlius⁸. Tiesiogiai lietuvių gyventojų pabėgimams skirtas istorinis tiriamasis darbas yra ir Agnės Fabijonavičiūtės straipsnis⁹. Jame aprašyti žinomesni ir daugeliui visai nežinomi nesenos istorijos įvykiai, daugiausia dėmesio skiriant A. ir P. Brazinskių pabėgimui, S. Kudirkos mėginimui pabėgti ir kitiems iš esmės nežinomiems atvejams.

Yra pasirodę ir neistorikų darbų, skirtų pabėgimui ar išvykimui į Vakarus sovietiniais laikais. Baltijos karo laivyno karininko Jono Pleškio pabėgimo ir gyvenimo užsienyje temai skirta Marijonos Venslauskaitės-Boyle knyga¹⁰, paremta įvykių dalyvių prisiminimais ir KGB baudžiamąja byla. Susipažinęs su savo sekimo byla straipsnį parengė ir T. Venclova¹¹. Jame gana pagrįs-

tai suabejota sovietinio saugumo pateiktų duomenų patikimumu. Savo padėtį po vyro pabėgimo aprašė Elena Moncevičiūtė-Eringienė, paminėdama saugumiečių veiksmus savo atžvilgiu¹². Didžiausia šių ir panašių darbų vertė ta, kad jie padeda pažvelgti į įvykius iš priešingos pusės, patikslinti kai kuriuos praeities faktus.

Pagrindiniai archyviniai šaltiniai, padedantys nagrinėti pasirinktą temą, yra išlikusi KGB archyvinė medžiaga, nes būtent šios institucijos vaidmuo tiriamas straipsnyje. Visa tai saugoma Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA). Žinoma, daug informatyvios ir istorikams naudingos medžiagos nėra išlikę, ypač mažai to meto operatyvinės reikšmės dokumentų. Archyvų fonduose yra tik dauguma baudžiamųjų bylų, skirtų pabėgėliams. Remiantis jose sukaupta medžiaga galima mėginti atskleisti KGB Tardymo skyriaus veiklą vienam ar kitam asmeniui pasitraukus į užsienį bei veiksmus prieš Lietuvoje likusius pabėgėlių artimuosius ir pažįstamus. Vis dėlto tardymo protokolinė medžiaga dažnai nekelia pasitikėjimo, nes apklausiami ar tardomi asmenys stengėsi atvirai nepasakoti visko, kas jiems žinoma, o kartais netgi sąmoningai meluodavo. Todėl daug kas šiuose dokumentuose neaišku. Deja, beveik neišliko pabėgusių asmenų paieškos ar sekimo bylų – jų tėra vos keletas, nors iš kitų archyvinių nuorodų žinoma, kad tokios bylos buvo pradedamos beveik kiekvienam pabėgėliui. Todėl atkuriant KGB veiklą tenka remtis išlikusių operatyvinių bylų fragmentais. Jie atskleidžia kai kuriuos veiksmų prieš asmenis, pasilikusius užsienyje, užkulius. Bet bendrą ir viską paaiškinantį vaizdą susidaryti sunku. Išliko nemažai duomenų, ką sovietinis saugumas planavo, bet kaip tai stengėsi įgyvendinti, lieka neaišku. Tokie planuojami veiksmai užfiksuoti Žvalgybos (f. K-1, ap. 49), Kontržvalgybos (f. K-1, ap. 3) ir kitų KGB skyrių dokumentacijoje.

Joje pateikti KGB darbuotojų įvykių vertinimai taip pat kelia pagrįstų abejonių.

Visuomet lieka aktualus šaltinių patikimumo klausimas. Kiek sovietinių šaltinių medžiaga patikima, sunku vienareikšmiškai atsakyti. Viena aišku, kad jie nėra visiškai objektyvūs, nes saugumiečiai turėdavo išankstines pažiūras. KGB, kaip ir kiekviena biurokratinė įstaiga, buvo linkęs pernelyg gerai vertinti savo darbo rezultatus, pasigirti savo vyresnybei grandioziniais planais ir laimėjimais. Duomenų patikimumą padeda nustatyti tik priešingų pusių šaltinių, kalbančių apie tą patį įvykį, palyginimas. Bet ne visada tokia galimybė yra, nes ne visada esama priešingų pusių paliudijimų.

PABĖGIMO APLINKYBĖS

Būdų pabėgti į užsienį ir pasiprašyti ten politinio prieglobsčio galėjo būti bent keletas. Nagrinėdama pabėgėlių iš SSRS temą, A. Fabijonavičiūtė išskyrė jų tris: jūros keliu (jūrininkai), viešint užsienyje atsiskyrus nuo turistinės grupės ir užgrobianč lėktuvą¹³. Pirmieji du būdai buvo dažniausi, o trečias – bene išimtinis atvejis. Atskirų netipiskų pabėgimo būdų taip pat pasitaikydavo. Štai 1962 m. Juozas Bružas, nebūdamas jūreivis, sugebėjo, prieš tai susitaręs su švedų jūreiviais, prasmukti pro patikros postus, patekti į Švedijos laivą, stovintį Klaipėdos uoste, ir sėkmingai pabėgti į užsienį¹⁴. Taip susiklostė pabėgėliui palanki situacija, kurią lėmė uosto sargybinių neatidumas. Vis dėlto sunkiausiu būdu pabėgo Vladas Šakalys. Jis, pėsčiomis įveikęs šimtus kilometrų, nugalėjęs gamtines ir dirbtines užtvaras, perėjo SSRS ir Suomijos valstybinę sieną ir vėliau pasiekė Švediją¹⁵.

Pabėgti per Lenkijos ir SSRS sieną tuo metu buvo neįmanoma, nes ji buvo itin budriai saugoma. Nuo 1958 iki 1990 m., t. y. per

32 metus, KGB Lazdijų rajono skyrius užregistravo 132 sienos pažeidimo atvejus¹⁶. Be to, Lenkija buvo socialistinė valstybė, SSRS satelitinė šalis, todėl ten atsidūręs pabėgėlis būtų buvęs neabejotinai grąžintas atgal. Prasibrauti pro kitas išorines SSRS sienas buvo sunku, nes pasienį visur kontroliavo KGB.

Sovietiniam piliečiui išvykti mokslo reikalais į užsienį ar su specializuota turistų grupe taip pat buvo nelengva. Tokias išvykas kontroliavo net tik KGB struktūros, bet ir partiniai organai, Vidaus reikalų ministerija. Išvykti leista ne kiekvienam norinčiajam, o neretam šito siekiančiam buvo atsakyta randant tam pateisinti įvairiausių priežasčių. Gavę teisę trumpam apsilankyti užsienyje žmonės irgi būdavo sovietinio saugumo stebimi ir kontroliuojami. Kai kurie užsienyje viešintys asmenys buvo apkaltinti „bandymu išduoti Tėvynę“, o tai reiškė mėginimą pasilikti šalyje, kurioje vieši. Štai 1973 m. taip apkaltinti aštuoni žmonės¹⁷. Tokių kaltinimų mesta dešimtims sovietinių turistų kiekvienais metais. Šiam įtarimui pareikšti pakakdavo agentų, infiltruotų į turistines grupes, pranešimo apie vieno ar kito asmens įtartą elgesį kitoje šalyje. Neatmestina ir galimybė, kad tai buvo paprasčiausias agento paskundimas, asmeninių sąskaitų suvedimas turint išankstinį tikslą pakenkti kitam asmeniui. O juk toks pranešimas galėjo sugadinti žmogui gyvenimą, neleisti jam daugiau niekur išvykti. Nors KGB nuolat sekė sovietinius piliečius, atskiriems SSRS gyventojams pavykdavo pabėgti, nepadėjo čia ir griežta išvykstančių asmenų kontrolė. 1951–1976 m. pabėgo 25 lietuviai¹⁸. Vėliau taip pat būta pavienių pabėgimų – nors tiksliai nežinoma kiek, bet ne daugiau kaip dešimt atvejų. Bene paskutiniai metai, kai mėginta pabėgti, buvo 1985-ieji, kai jau prasidėjo sovietinės valstybės demokratėjimas. Daugiausia pabėgta 1972–1973 m., kai užfiksuoti septyni atvejai, kurių metu

pasitraukė aštuoni Lietuvos žmonės. Po šių įvykių KGB teliko pareikšti, kad kai kurių asmenų pabėgimo buvo galima išvengti ir kad didžiausia padaryta klaida – nepakankamai prieš tai sekti ir tyrinėti pabėgusieji¹⁹. Laiku neišsiaiškinus patikimumo sovietinei sistemai, vėliau jau buvo per vėlu ką nors padaryti. Po įvykio vykusių tardymų metu paaiškėdavo tam tikros žmonių biografijos detalės, kurios, jei būtų buvusios žinomos anksčiau, būtų užkirtusios kelią žmogui išvykti. Štai per tardymus sužinota, kad 1951 m. pabėgusio jūrininko J. Grišmanausko brolis buvo suimtas kaip partizanas ir nuteistas sušaudyti, o jo šeima ištremta. Kartu su J. Grišmanausku pabėgusio jūreivio Edmundo Paulausko giminaitis kaip vokiečių policininkas buvo nuteistas 25 metams lagerio²⁰. Jei MGB būtų laiku sužinojusi šias biografijų detales, tie žmonės niekada nebūtų išplaukę į jūrą. Bet šiems jūreiviams pavyko įtikinti, kad yra lojalūs sovietinei sistemai. Anot pabėgėlio J. Grišmanausko, „nuolatiniai laimėjimai, spartuoliškumas sudarė mums tokį pasitikėjimą, kad mes vieninteliai buvome leidžiami pasiekti savo žuklės tolimuosius kvadratus“²¹. Vadinaimosios kompromituojančios medžiagos rasta ir kitų pabėgėlių biografijose, bet tik jiems pabėgus. Taigi žmonėms pavykdavo pasprukti KGB struktūroms nepakankamai ištyrus jų praeitį.

BAUSMĖS UŽ AKIŲ

Pagal galiojusį sovietinį baudžiamąjį kodeksą pabėgimas į užsienį ar bent mėginimas tai padaryti buvo laikomi sunkiu nusikaltimu. Iki 1961 m. Sovietų Lietuvoje veikė Rusijos Federacijos (toliau – RSFSR) Baudžiamasis kodeksas (toliau – BK), kurio 58-1a straipsnis numatė, kad „pabėgimas ar perskridimas į užsienį“ baudžiamas aukščiausiąja baus-

me – sušaudymu su turto konfiskavimu²². Tik esant lengvinančių aplinkybių galėjo būti skirta 25 metai nelaisvės. Nuo 1961 m. įsiteisėjo LSSR BK, kurio 62 straipsnis už „pabėgimą į užsienį arba atsisakymą grįžti iš užsienio į TSRS“ numatė laisvės atėmimą nuo dešimties iki penkiolikos metų su turto konfiskavimu arba išimtinę bausmę²³. Visi šie veiksmai buvo laikomi tėvynės išdavimu ir priskirti prie sunkių valstybinių nusikaltimų. Už juos grėsė ilgi metai kalėjimo ar būti nubaustiems aukščiausiaja bausme, t. y. sušaudyti. Nors daugelis pabėgėlių dar buvo gimę prieškarinio Lietuvoje, bet turėjo sovietinį pasą ir formaliai buvo sovietiniai piliečiai. Todėl jų pabėgimas buvo laikomas valstybiniu nusikaltimu ir jį tirti imdavosi sovietinis saugumas. Pirmas veiksmas gavus žinių apie pabėgimą buvo baudžiamosios bylos iškėlimas. Ne visos tokios bylos išliko, bet galima manyti, kad panašūs tardymo veiksmai už akių buvo atliekami visų sovietinei sistemai „nusikaltusių“ asmenų atžvilgiu.

Šio ryžtingo poelgio priežastys buvo įvairios, o kartu ir panašios. Pabėgimų būta iš anksto ne vienerius metus planuotų ir spontaniškų, įvykusių susiklosčius nenumatytais aplinkybėmis. Štai 1956 m. atsiskyrusi nuo grupės ir Stokholme pasilikusi Birutė Bilevičiūtė vėliau KGB perimtame laiške artimiesiems rašė: „Norėjau asmeninės laisvės, kurios neradau namuose.“ Be to, moteris buvo sekama „sargų“, kai bendravo su užsienio lietuviais. Todėl ji darė išvadą, jog „grįžusi būčiau netekusi darbo bei turėjusi kitų nemalonumų. Tad susidūrus dviem aplinkybėms aš ir negrižau.“²⁴ Tokie svarstymai yra visai pagrįsti – grįžus nemalonumų nebūtų buvę išvengta. Bet anaip tol ne visų žmonių apsisprendime pabėgti į Vakarus vyravo politinės priežastys, nors KGB tardytojai dažnai stengėsi surasti politinę tokio poelgio potekstę.

Griežčiausios bausmės pabėgėliams už akių buvo skiriamos stalininėje epochoje. Tuomet pabėgusiems į Švediją jūrininkams J. Grišmanauskui, Lionginui Kublickui ir E. Paulauskui karinis tribunolas 1952 m. skyrė aukščiausiasias bausmes, t. y. sušaudyti konfiskuojant turtą²⁵. Griežčiausių bausmių skyrimo už akių praktika išliko ir po Josifo Stalino mirties visą šeštąjį dešimtmetį. 1955 m. į Daniją pabėgęs jūrininkas Pranciškus Adomavičius taip pat nubaustas už akių aukščiausiaja bausme konfiskuojant turtą²⁶. 1956 m. B. Bilevičiūtė sulaukė už akių tokios pat bausmės su turto konfiskavimu²⁷. 1961 m. Baltijos laivyno karinis tribunolas skyrė bausmę sušaudyti dezertyravusį karininką J. Pleškį, kartu atimant iš jo turėtą karinį laipsnį²⁸. Už pabėgimą ir antisovietinę propagandą sušaudymo bausmė už akių skirta ir Juozui Miklovui. Teismo nuosprendis buvo grindžiamas tuo, jog teisiamas asmuo „įvykdė labai sunkų ir pavojingą nusikaltimą“²⁹. J. Miklovas, atvykęs į JAV, važinėjo po didesnes lietuvių kolonijas ir pasakojo apie tuometinę Sovietų Lietuvos padėtį. Kaip kaltinamoji medžiaga prie bylos buvo pridėtos išeivijos lietuvių laikraščių iškarpas apie J. Miklovo kalbas. Greičiausiai griežčiausią bausmę nulėmė aktyvi pabėgėjo pozicija atvirai reiškiant savo nuomonę, nes šie įvykiai jau vyko chruščiovinio atšilimo laikais, kai bausmės eiliniams pabėgėliams jau buvo sušvelnėjusios. Štai 1963 m. jūrininkams Juozui Vaitkevičiui ir Albinui Vibriui, pabėgusiems į Kanadą, už akių skirta po dešimt metų nelaisvės³⁰. Tai buvo bene paskutinės bausmės pabėgėliams už akių. Vėliau būdavo tik iškeliama baudžiamoji byla ir vykdavo tardymo darbai. Bylos tyrimas būdavo tai sustabdomas, tai vėl atnaujinamas, bet teismo procesas už akių nebevykdavo ir nuosprendis nebūdavo skelbiamas. Ko gero, ilgainiui suvokta, kad tokios bausmės nieko neduoda. Be to,

daugelis šių bylų formaliai buvo svarstomos uždaruose teismo posėdžiuose, todėl apie jas niekas nežinodavo ir nieko tuo nebuvo galima pagąsdinti.

Kyla klausimas, kuo šios už akių skirtos bausmės grėšė pasmerktiems žmonėms? Neabejotina, kad J. Stalino valdymo laikais pasitaikius tinkamai progai sovietinio teismo nuosprendis būtų buvęs nedelsiant įvykdytas. Tuo metu sovietinis saugumas planavo fizinio asmenų sunaikinimo operacijas ir be formalaus sovietinio teismo pritarimo, teisinė sankcija jam paprasčiausiai buvo nereikalinga. Kitas klausimas, kad sovietinis saugumas neturėjo pakankamai galimybių surasti ir nubausti užsienyje gyvenantį pasmerktąjį. Tad siekį buvo nerealų įgyvendinti. Ko gero, ir vėliau sovietinė teisėsauga nebūtų buvusi pernelyg atlaidi pabėgėliams. Teismo skirta bausmė galėjo būti įvykdyta susigrąžinus konkretų nuteistąjį už akių iš užsienio. Bet kitos šalys paprastai negrąžindavo SSRS piliečių atgal, o suteikdavo jiems prašomą politinį prieglobstį. Gyvendami užsienyje ir nežinodami visų aplinkybių, kai kurie naujieji emigrantai baiminosi dėl savo saugumo. Štai buvęs sovietinis karininkas J. Pleškys, tikėdamasis galimo sovietinio saugumo keršto, su CŽV pagalba slapstėsi Pietų Amerikos šalyse ir JAV. JAV žvalgyba iki šiol neatskleidžia savo veiklos šiame atvejuje užkulisų³¹. Galbūt tokių slapstymosi priemonių imtasi ir ne vien dėl perdėtos žmogaus baimės. Bet kartu pasakytina, jog neišliko jokių duomenų, rodančių, kad KGB būtų planavęs fiziškai susidoroti su to meto pabėgėliais ar juos pagrobti. Kažin ar tokioms operacijoms saugumas turėjo pakankamai jėgų. Todėl kalbėti apie kokią nors realią grėsmę negalima. Gyvuoja ir įsitikinimas, jog KGB planavo susidoroti su keleivinio lėktuvo užgrobėjais A. ir P. Brazinskais, pabėgusiais iš pradžių į Turkiją, o vėliau – į JAV³². Neabejotina, kad jei būtų

pavykę juos susigrąžinti į SSRS (to sovietinė valdžia siekė oficialiais kanalais), vienam iš jų (o gal ir abiem) neabejotinai būtų buvusi skirta aukščiausioji bausmė – sušaudymas, bet dokumentais pagrįstų faktų, kad juos kaip nors planuota slapta pagrobti ar fiziškai sunaikinti, nesama. Nors gal neišlikusiuose planuose tokio punkto ir būta.

Kaip minėta, XX a. septintajame dešimtmetyje bausmės sušvelnėjo, o vėliau apskritai atsisakyta praktikos bausti už akių. Bet, žinoma, susigrąžintas iš užsienio, toks asmuo būtų buvęs teisiamas ir sodinamas į kalėjimą. Tokiam teiginiui patvirtinti tiktų S. Kudirkos pavyzdys. Šiam žmogui nepavyko sėkmingai pabėgti peršokus iš sovietinio į amerikiečių laivą. Jis buvo grąžintas atgal, dar laive sumuštas, o vėliau sovietinio teismo nuteistas dešimčia metų kalėjimo. Tik 1974 m. didelėmis Amerikos lietuvių pastangomis S. Kudirka gavo teisę išvykti į JAV³³. Kiti nesėkmingai bandę pabėgti iš SSRS asmenys sulaukė ir griežtesnių bausmių, ypač jeigu jie savo sumanymą bandė įgyvendinti kitų žmonių gyvybei pavojingu būdu. Štai 1971 m. Jonas Simokaitis buvo nuteistas sušaudyti (vėliau aukščiausioji bausmė pakeista penkiolika metų kalėjimo), o jo žmona Gražina Mickutė – trejus metus kalėti už mėginimą pagrobti lėktuvą ir pabėgti į užsienį³⁴. Sovietinė teisėtvara, kuri rėmėsi sovietinio saugumo išvadomis, nebuvo atlaidi „Tėvynės išdavimu“ kaltinamiems asmenims.

Tardomuosius veiksmus už akių KGB atliko iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos. Nuteistieji pradėti reabilituoti ar jų baudžiamosios bylos nutrauktos tik paskutiniais sovietinės valdžios metais, kai iš esmės pasikeitė šalies politinė padėtis ir pakito požiūris į pabėgėlius kaip „Tėvynės išdavikus“. Vis dėlto atskirų atvejų, kai baudžiamoji byla buvo nutraukta, pasitaikė ir anksčiau. Antai 1971 m. nutraukta J. Bružo

(pabėgo 1962 m.) byla, to priežastis – „suėjus senaties terminui“³⁵. Tardymo veiksmai pirmiausia būdavo nutraukiami tada, jei pabėgę į užsienį asmenys ten gyvendami aktyviai neišitraukė į lietuvių emigracinę veiklą. Štai 1987 m. nutraukta Prano Ulevičiaus (pabėgo 1966 m.) byla motyvuojant tuo, kad jis, „atsisakęs grįžti iš užsienio į TSRS, neturėjo tikslo padaryti žalą TSRS valstybinei nepriklausomybei, teritorijos neliečiamybei arba karinei galiai“³⁶. Panašus sprendimas priimtas ir nutraukiant Benjaminą Kliučininko bylą³⁷. Dažniausia KGB tardytojų formuluotė, motyvuojanti bylos nutraukimą, buvo „nesant nusikaltimo sudėties“. Bet sovietinio teismo nuteisti asmenys reabilituoti tik 1990 ar 1991 m. ir jau kitos valdžios pastangomis. Reabilitacijos lape vėl pakartota ta pati frazė, kad pabėgusiųjų veikloje „nėra nusikaltimo sudėties“³⁸. Tai vyko jau tada, kai buvo masiškai reabilituojami visi politiniai kaliniai.

Kita bausmių rūšis – sovietinio saugumo veiksmai prieš pabėgėlių giminaičius ar pažįstamus Lietuvoje. Remiantis RSFSR BK, J. Stalino laikais oficialiai buvo galima taikyti kolektyvinę atsakomybę. Tai ir buvo praktikuojama pabėgėlių giminaičių atžvilgiu. Kodekse buvo numatyta bausmė ištremti į tolimuosius Sibiro rajonus. Taip 1952 m. buvo nubausta pabėgėlio jūrininko L. Kublicko šeima³⁹. Vėliau pabėgėlių giminaičiai nebebuvo kolektyviai tremiami į Sibirą, bet negalėjo išvengti KGB persekiojimo. Jie būdavo ne kartą kviečiami tardyti siekiant nustatyti artimojo pabėgimo motyvus, jų namuose buvo atliekamos kratos ieškant pabėgėlio asmeninių daiktų, daugelį metų tikrinama ir konfiskuojama jų korespondencija norint žinoti, kaip įsikūrė ir gyvena naujasis lietuvių emigrantas užsienyje. Tokie neretai grubūs sovietinio saugumo veiksmai artimiesiems paliko blogus prisiminimus. Štai J. Pleškio sesuo aktorė Eugenija Pleškytė

sakosi „krūptelinti praeidama pro šiuos rūmus“ (t. y. KGB pastatą Vilniuje), nes juose buvo tardomi jos šeimos nariai, draugai ir kolegos⁴⁰. Pabėgėlis šeimoje išlikdavo kaip juoda biografijos dėmė daugelį metų. Net 1988 m. Jaunimo teatrui vykstant gastrolių į JAV KGB tikėjosi, kad teatro aktorė E. Pleškytė užves ant savo brolio ir jį globojusių JAV specialiųjų tarnybų pėdsakų. Todėl nuspręsta ją išleisti į JAV ir ten sekti⁴¹. KGB sekimą prisimena ir E. Moncevičiūtė-Eringienė, kai jos vyras Kazys Ėringis 1982 m. komandiruotės metu pasiliko užsienyje. Praėjus ne vieneriems metams po tų įvykių ji rašė, jog tuomet „atrodė, kad mane visur seka“⁴². Pabėgėlių artimieji buvo sekami beveik iki pat šios sovietinės institucijos veiklos pabaigos Lietuvoje.

Visa, kas aptarta anksčiau, buvo taikoma asmenims, kurie pabėgo į užsienį nežinant saugumo organams. Žmonėms, išvykusiems į užsienį su sovietų valdžios leidimu, nesiimta kelti baudžiamųjų bylų. Jų atžvilgiu KGB tik planavo vykdyti įvairias akcijas, kurios bus aptartos toliau. Kad ir kaip būtų keista, atskirais atvejais išvykusiems iš SSRS piliečiams būdavo uždraudžiama į ją atvykti, priešingai nei pabėgėliams, kuriuos siekta susigrąžinti. Štai T. Venclovai, kai jis 1988 m. apsilankė Leningrade, o LSSR KGB to nesusekė, buvo uždrausta atvykti į SSRS. Slaptas draudimas atvykti turėjo galioti iki 1993 m., t. y. penkerius metus⁴³.

Pagrindinė KGB veikla už akių buvo informacijos apie visus naujuosius emigrantus rinkimas, tam pasitelkiant turimas priemones. Buvo renkami visuomeninio ir privataus asmenų gyvenimo duomenys. Dažniausi informacijos šaltiniai – agentų, vykstančių į užsienį, pranešimai ir išėivijos spaudos leidiniai. Žinių prirėikdavo planuoti ir vykdyti savo akcijoms. Vis dėlto KGB negalėjo sužinoti visų operacijoms reikiamų duomenų. Antai T. Venclova, susipažinęs su

savo sekimo byla, sakė, jog „labiausiai krito į akis, kad KGB anaip tol nebuvo visažinis ir visagalis“. Pasirodo, saugumiečiai savo dokumentuose buvo net nurodę klaidingą sekamo asmens gyvenamąjį adresą⁴⁴. Kad KGB nebuvo visažinis, T. Venclova manė ir anksčiau, dar nepavartęs savo bylos. Praėjus keleriems metams po išvykimo į JAV jis rašė: „Sovietų saugumas suinteresuotas platinti šį mitą – kad jis esąs visažinis ir visagalis. [...] nieko ypatingo jie [sovietų valdžia. – D. J.] apie mus [naujuosius emigrantus. – D. J.] nežino ir yra priversti rankioti kvailius gandas.“⁴⁵ Tokioje nuomonėje neabejotinai esama nemažai teisybės, nes iš išlikusių KGB dokumentų aiškėja, kad ne viską jis žinojo ar objektyviai suvokė, o tai, be abejo, trukdė sėkmingai atlikti planuojamus darbus.

KOMPROMITAVIMO AKCIJOS

KGB labiau kreipė dėmesį į tuos, kurie, pasitraukę iš SSRS, aktyviai veikė, važinėjo po lietuvių bendruomenes, pasakojo apie gyvenimą Lietuvoje, dalyvavo politinėje ar kultūrinėje išeivijos veikloje. Apie naujojo emigranto padėtį pranešdavo išeivijos spauda ir būtent iš čia saugumiečiai pirmiausia sužinodavo apie konkretaus asmens veiklą. Bet aktyvių įvykių dalyvių nebuvo daug, veikiau jų buvo mažuma. Aktyviais emigrantais buvo laikomi 1951 m. pirmieji pabėgę jūrininkai, nes, pasak saugumo, jie „išnaudojami amerikiečių žvalgybos dėl šnipinėjamos informacijos gavimo, taip pat išsako antisovietines kalbas spaudoje ir radijuje“⁴⁶. Kaltinimas dirbant užsienio šalių žvalgyboms paprastai būdavo niekuo nepagrįstas, bet čekistų dažnai kartojamas. KGB kaltino pabėgėlį J. Miklovą, kad šis „pradėjo viešai šmeižti tarybinę santvarką bei tarybinę tikrovę Lietuvos TSR“⁴⁷. Iš tikrųjų šio

asmens pasakytos kalbos sulaukė atitinkamo lietuvių išeivijos dėmesio, nes suteikė daug informacijos apie tuometinę Lietuvą. Kaip rašė „Dirvos“ laikraštis, jo „kalba pasižymėjo nuoseklumu. Sunku iš jos daryti ištraukas, nes ji visa lygiai mums svarbi.“⁴⁸ 1982 m. LSSR KGB 5-oji tarnyba „ypatingai pavojingais nacionalistais“, kuriuos būtina nuolat sekti, laikė į Vakarus išvykusius „Laisvės“ radijo darbuotojus Aušrą Jurašienę ir Kęstutį Jakubyną bei pabėgusį iš SSRS V. Šakalį⁴⁹. 1983 m. LSSR KGB 2-oji valdyba nurodė, kad šmeižikiškus, t. y. oficialiajai sovietinei valdžiai prieštaraujančius, straipsnius nuolat publikuoja K. Ėringis, Aloyzas Jurgutis ir V. Šakalys⁵⁰. Vėliau tos pačios institucijos kitas skyrius teigė, kad A. Jurgutis neužsiima „antitarybine veikla“⁵¹, taigi saugumiečių dokumentacijai būdingas prieštaravimas. 1984 m. manyta, jog priešiščiausiai elgiasi V. Šakalys, K. Ėringis ir Bataitis⁵², o 1985 m. vėl kartota, kad išeivijos organizacijose dalyvauja ir priešiščiausiai elgiasi V. Šakalys, K. Ėringis, Bataitis ir V. Mackevičius⁵³. Taigi devintojo dešimtmečio pradžioje buvo linkniuojamos tos pačios pavardės, dažniausiai V. Šakalio ir K. Ėringio, nes jų veikla buvo labiausiai pastebima išeivijoje, spaudos puslapiuose. Daugelis kitų pabėgėlių gyveno paprastą eilinio emigranto gyvenimą, dirbo eilinius darbus, viešumoje nesirodė, nerašė į spaudą, nedalyvavo organizacinėje veikloje. Galbūt ir jų pasitraukimo motyvai nebuvo vien politiniai, o turėta ir asmeninių sumetimų. Apie šiuos asmenis ir KGB neturėjo duomenų, kad jie dalyvauja emigracinėje veikloje, todėl ir kaltinimų jiems pasigirdavo daug rečiau. Į KGB Tardymo skyriaus paklausimus tos pačios institucijos Žvalgybos skyriui buvo atsakoma, kad duomenų apie vieno ar kito asmens dalyvavimą emigracinėje veikloje nėra. Atsakymai būdavo trumpi ir aiškūs, pavyzdžiui, 1988 m. į klausimą dėl Ričardo Daunoro tiesiog atsa-

kyta, kad jis antisovietinėms organizacijoms nepriklauso⁵⁴. Prieš tokius ir panašius asmenis priemonių užsienyje iš esmės nesiimta, kitaip nei prieš aktyviau besireiškiančius. Jų atžvilgiu planuotos rengti kompromitavimo akcijos, paremtos saugumiečių sukurpta dezinformacija. Neturint kitų galimybių veikti prieš pabėgėlius, nors tokiu būdu tikėtasi sukomplikuoti jų padėtį.

Vienas iš kompromitavimo būdų buvo paskelbti, kad vienas ar kitas pabėgėlis arba asmuo, kuriam leista išvykti iš SSRS, yra slaptasis KGB agentas, užsienyje atsідūręs su specialia užduotimi. Manyta, jog tokia kuriama ir platinama legenda gali įtikinamai paveikti lietuvių išeivius, kurie, gavę tos informacijos, atsiribos nuo kompromituojamo žmogaus. Natūralu, kad pokario emigrantai įtariai žiūrėjo į kiekvieną atvykėlį iš SSRS, nes žinota, jog iš ten, kur KGB seka visus, išvykti į Vakarus yra nelengva. Todėl tiek išeivių, tiek Vakarų šalių valdžios įtarimai buvo pagrįsti. Antai jūreivį J. Pleškį, pabėgusį laivu į Švediją, vietinė valdžia įtarė dirbant KGB agentu. Dėl to atsiklausta net buvusio rezistencijos dalyvio Jono Pajaujo, gyvenusio Gotlando saloje⁵⁵. Sovietinis saugumas naudojosi visuotiniu įtarumu, kai kada ir tarpusavio nepasitikėjimu. Pasinaudojant šia aplinkybe ilgai rengtasi, kaip kompromituoti T. Venclovą, aktyviai besireiškusį visuomeniniame išeivijos gyvenime. Nutarta paskleisti dezinformaciją, esą jis – sovietinio saugumo slaptasis bendradarbis. 1978 m. KGB sufalsifikavo tariamai JAV gyvenančio emigranto Petro Keblio laiškus „Naujienu“ ir „Dirvos“ laikraščiams. Sukurptoje korespondencijoje buvo kryptama į asmeniškumus, T. Venclova kaltinamas palankumu rusams ir rašoma, jog jis galėjęs atvykti į JAV su užduotimi. Tokia spausdinta medžiaga turėjo sutrikdyti patį T. Venclovą, pakirsti išeivių pasitikėjimą juo⁵⁶. Laiškai buvo publikuoti spaudoje ir sulaukė ne itin didelės reakcijos. Norimų

rezultatų nepasiekta, tad KGB tuo savo veiklos nebaigė. Ir vėliau rengtasi per savus agentus užsienyje platinti informaciją apie T. Venclovos bendradarbiavimą su KGB⁵⁷. Panašiai planuota kompromituoti pabėgėlį Antaną Butkų, kurį, saugumo duomenimis, lietuvių emigrantai įtarė esant KGB agentą. 1973 m. planuose numatyta „patvirtinti“ įtarimus, kad jis turįs ryšių su sovietiniu saugumu⁵⁸. Kaip tokį planą ketinta įgyvendinti, lieka neaišku. Yra ir kitas panašus pavyzdys. Iš KGB agento gavus duomenų, kad pabėgėlis V. Mackevičius nori įsidarbinti „Laisvės“ radijo stotyje, nutarta tam sutrukdyti. Planuota paskleisti žinias, neva šis asmuo įsidarbina radijuje pagal KGB užduotį⁵⁹. Neaišku, ar šis sumanymas buvo įgyvendintas, ar taip ir liko planuose.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad tokią tariamą paslaptį būdavo stengiamasi „atskleisti“ pasitelkus lietuvių išeivijos spaudą, kur būdavo siunčiami anoniminiai laišškai, juose išsakant dviprasmiškas mintis, abejones, svarstymus. Bet nėra žinoma nė vieno atvejo, kad asmuo, kaltinamas slapta bendradarbiavęs su sovietiniu saugumu, būtų vien tik dėl šios priežasties pasitraukęs iš išeivijos visuomeninės veiklos. Tuo nesigirama nė KGB archyvo medžiagoje.

Žinoma, tarp pabėgėlių būta ir slaptųjų saugumo bendradarbių, kurie, pasinaudodami pasitaikiusia proga, ir be KGB leidimo pabėgo į užsienį ir nutraukė ryšius su savo ankstesniąja vadovybe. Neatmesdama ir galimybę, kad kai kurie iš jų leidosi užverbuojami norėdami išvykti į užsienį. Vienas agentas (pagal dokumentus – tikras, o ne dezinformacijos sukurtas) emigrantų laikraštyje „Draugas“ rašė: „Ieškojimas kelių, kaip patekti į Vakarus, atėmė nemažai laiko ir energijos.“ XX a. aštuntajame dešimtmetyje į užsienį pabėgo agentas, slapyvardžiu Tomas. Jo žmona agentė Žibuoklė, sutuoktiniui atsisakius grįžti iš užsienio, buvo išbraukta iš

agentų sąrašų⁶⁰. To paties dešimtmečio pradžioje išvyko į socialistinę šalį, o ten perėjo per sieną ir pasiliko užsienyje KGB Kauno miesto skyriaus agentas Leonas⁶¹. Panašiu metu užsienyje pasiliko agentas, bendravęs su sovietiniu saugumu nuo 1968 m., o tąkart į užsienį siųstas atlikti kontržvalgybinės užduoties⁶². Vėliau šiems asmenims iškeltose baudžiamosiose bylose nėra užfiksuota fakto apie jų bendradarbiavimą su saugumu (KGB Tardymo skyrius to galėjo ir nežinoti), jis aiškėja tik iš kitų archyvinių dokumentų. Todėl kaltinimų šios rūšies išdavystė nebuvo. Nepavyko rasti faktų, rodančių, kad KGB būtų planavęs kompromituoti buvusius agentus. Šie asmenys, nutraukę ryšius su KGB, gana ramiai gyveno užsienyje, nedalyvavo aktyvesnėje visuomeninėje veikloje, todėl KGB jais pernelyg nesidomėjo.

Saugumo praktikoje būta ir tokių atvejų, kai KGB agentai į užsienį su užduotimi vykdavo legaliai, be sukurtos legendos, grindžiamos tariamu pabėgimu. Taip 1968 m. į JAV buvo išsiųstas agentas Vitas⁶³, kuris vėliau nedarbo sovietinio saugumo naudai, bet nėra žinių, kad jis būtų buvęs kaip nors kompromituojamas kaip sovietinės specialiosios tarnybos slaptasis bendradarbis. 1987 m. į JAV išsiųstas ir agentas Antradienis⁶⁴, kurio tolesnė veikla taip pat neaiški. Tokių atvejų pasitaikė, jie nebuvo vienetiniai, tik daugelio šių įvykių aplinkybės tebėra miglotos. Pavyzdžiui, visiškai neaiškus Vidmanto Valadkos atvejis. Šis asmuo aštuntojo dešimtmečio pradžioje susituokė su užsieniete ir išvyko į JAV, kur prisipažino Lietuvoje priklausęs sovietinio saugumo tarnybai ir lankydavęsis Jungtinėse Valstijose su specialiomis užduotimis. Atvykęs į šią šalį, jis pakeitė savo nusistatymą ir nutraukė ryšius su buvusiais viršininkais⁶⁵. Po šio viešo prisipažinimo pradėti siuntinėti anoniminiai laišakai, kurių autorius abejojo V. Valadkos poelgiais ir išsakomomis mintimis⁶⁶. Tai labai primena

KGB darbo braižą, bet ši spėjimą patvirtinančių archyvinių dokumentų nerasta.

Naujuosius emigrantus siekta kompromituoti ir kitais būdais. Dažnai į pagalbą buvo pasitelkiamos asmeninio gyvenimo detalės, kurios neretai būdavo sukuriamos tam tikslui, t. y. kompromitacijai. Štai žinią, kad JAV bus kuriamas filmas apie S. Kudirką, KGB darbuotojai įvertino taip: „Rodos, viską iš Kudirkos išspaudė, viską, ką galėjo. Bet amerikiečių organizatorių išradingumas neišsenkamas.“⁶⁷ O statomo filmo scenarijus, pasak saugumiečių, išsiskiria „piktu isterišku šmeižtu apie sovietinę tikrovę, KGB organų ir sovietinės teisėsaugos darbą“. Anot jų, filmas „atspindi JAV administracijos, palaikančios užsienio nacionalistines organizacijas, poziciją“⁶⁸. Todėl pradėta ieškoti būdų, kaip pakirsti pasitikėjimą S. Kudirka. Nutarta jo išvykimą į JAV aiškinti asmeniniais sumetimais, nesuteikiant tam politinės reikšmės. Planuota, kad KGB PGU (*Первое главное управление*, liet. Pirmoji vyriausioji valdyba) rezidentūra Niujorke galėtų kompromituoti S. Kudirką amerikiečių akyse (mat filmas buvo kuriamas anglų kalba ir skirtas ne tik lietuvių emigrantams). Numatyta, kad šis KGB užsienio taškas galėtų išsiuntinėti laiškus reikiamoms įstaigoms ar organizacijoms, didžiųjų Amerikos laikraščių ir žurnalų redakcijoms, televizijos ir radijo stotims. Saugumiečių parašytuose laiškuose būtų aiškinamos „tikrosios“ šio asmens pabėgimo priežastys, atitinkamų JAV sluoksnių noras panaudoti S. Kudirkos vardą aštrinant santykius su Sovietų Sąjunga. Ketinta aprašyti ir tariamą S. Kudirkos moralinį nuopuolį. Sukurtą laišką turėjo pasirašyti kompromituojamo asmens draugas⁶⁹. Beje, apie ne politines, o asmenines paskatas, lėmusias mėginimą pabėgti į užsienį, kalbėta ir per S. Kudirkos tardymus. Kaip pagrindinės priežastys nurodyta materialinė padėtis, negalėjimas gauti vizos įplaukti

į užsienio uostus⁷⁰. Bet tai reikėtų vertinti kritiškai, nes paprastai tardomi asmenys buvo linkę nutylėti savo veikos motyvus, nes politinis bylos atspalvis galėjo užtraukti griežtesnę baudžiamąją atsakomybę. O siekiant sukompromituoti, išryškinti asmenines paskatas išvykti irgi buvo naudinga. Iš KGB dokumentų neaišku, kuo baigėsi mėginimas kompromituoti S. Kudirką. Bent viena tikra, kad didelio sujudimo šiuo klausimu nebūta. Nėra faktų, kad dėl šios priežasties būtų buvęs pakirstas pasitikėjimas S. Kudirka.

Nesuteikti politinio atspalvio nuspręsta ir disidentu V. Šakalio pabėgimui. Šį asmenį nutarta sukompromituoti kaip eilinį kriminalinį nusikaltėlį. Mat jis, dar būdamas Lietuvoje, remiantis KGB sufabrikuotais įrodymais, teistas už mėginimus perbėgti sieną ir už vagystes iš gyventojų butų⁷¹. Šiuos faktus nutarta panaudoti V. Šakaliui sukompromituoti tarp lietuvių emigrantų. Sėkmės atveju tai būtų leidę nuvertinti jį kaip moraliai puolusį asmenį ir suteikę jo pabėgimui ne politinį, o kriminalinį atspalvį. Tiesiog tai yra kriminalinis nusikaltėlis, kuris, vengdamas teisėtos atsakomybės už padarytus nusikaltimus ir prisidengdamas tariamu disidentu vardu, pabėgo į Vakarus. V. Šakaliui sukompromituoti 1983 m. išspausdintas straipsnis JAV „pažangiųjų“ (prosovietiskai nusiteikusių) lietuvių laikraštyje „Laisvė“⁷². Reikšmingesnės išeivių reakcijos nesulaukta, nes šis laikraštis neturėjo didesnio užsienio lietuvių pasitikėjimo.

Savo veikla neįtinkančius pabėgėlius norėta kompromituoti ir Lietuvos gyventojų akyse. Štai 1984 m. LSSR spaudoje pasirodė V. Šakalį ir S. Kudirką kompromituojančių straipsnių, su dezinformacijos pagalba aiškinančių amoralius šių asmenų poelgius ir teigiančių, esą jų autoritetas nukrito „pažangiosios“ lietuvių išeivijos akyse⁷³.

Nepaliktas be dėmesio ir savo veikla sovietų valdžiai neįtikęs K. Ėringis, kuriam su-

kompromituoti parengtas straipsnis „Sunku atidirbti 30 sidabrinių“, 1983 m. išspausdintas laikraštyje „Sovetskaja Litva“⁷⁴. Ši publikacija irgi nedavė didesnių rezultatų.

Jei tai buvo naudinga, KGB stengėsi suteikti pabėgimui buitinį aspektą, esą konkretūs asmenys suplanavo pabėgimą ir pabėgo iš asmeninių išskaičiavimų, vengdami atsakomybės. Veikiausiai politinės potekstės atsisakyta vien dėl to, kad nebūtų keliami kiti politiniai momentai, vykimo į užsienį suvaržymai ir, aišku, Lietuvos laisvės bylos klausimas.

Publikacijomis sovietinėje spaudoje norėta paveikti vietinius skaitytojus. Bet, kaip tokiais atvejais buvo, norint paskleisti neigiamą informaciją, reikėjo suteikti žinių apie patį pabėgimo faktą. Ar sovietiniai skaitytojai tikėjo sovietine spauda, jau visiškai kitas klausimas.

Vis dėlto kai kada siekta, kad apie pabėgusius ar išvykusius LSSR gyventojus būtų žinoma kuo mažiau. Štai ketinant kompromituoti teisininką Aleksandrą Štromą, išvykusį į Didžiąją Britaniją, pirmiausia nutarta surinkti ir išanalizuoti jo pasisakymus lietuvių išeivijos spaudoje ir parengti jį kompromituojantį straipsnį užsienio žiniasklaidoje. Bet kompromituoti jį sovietinėje spaudoje manyta esant netikslinga⁷⁵. Šiuo atveju norėta, kad apie A. Štromą Lietuvoje būtų žinoma kuo mažiau.

Apibendrinant galima pasakyti, kad daugeliu atvejų KGB planuotos ir vykdytos kompromitavimo akcijos nedavė laukiamų rezultatų. Didžiausiais laimėjimais galima laikyti nebent tuos kompromitavimo atvejus, kai į surengtas akcijas būdavo vienaip ar kitaip reaguojama, rašomi atsiliepimai spaudoje, su tuo susiję klausimai svarstomi lietuvių bendruomenėse ir pan. Bet tokia trumpa ir vienalaikė reakcija nesutrukdė pabėgusiems ar išvykusiems asmenims toliau tęsti savų pradėtų darbų. Jų pabėgimo ar išvykimo

aplinkybėmis didžioji dalis lietuvių išeivijos taip pat nesuabejojo, taigi veikiant nebuvo palaužtas pasitikėjimas jais. Galima pažymėti, kad kai kada ir pats KGB dirbo atsainiai, iš mažareikšmio darbo siekdamas gauti daug naudos. Veikiausiai, anot T. Venclovos, remtasi paprastu principu – „o gal kas nors kuo nors patikės“⁷⁶. Jei kas nors patikėdavo, tai ir būdavo didžiausias laimėjimas.

MĖGINIMAI SUSIGRĄŽINTI PABĖGĖLIUS IR IŠVYKĖLIUS

Sovietinei valdžiai, kuri skelbėsi sukūrusi tobuliausią pasaulyje politinę ir ekonominę sistemą, buvo ypač nepalanku, kai iš šios sistemos įvairiais būdais nuolat bėgdavo jos piliečiai. Šiame kontekste pabėgimas į Vakarų neatitiko skelbiamos gero gyvenimo tikrovės. Pabėgėliai vien savo išvykimu neigė gero gyvenimo Sovietų Sąjungoje iliuziją. Todėl siekiant tai paneigti ir norint gauti propagandinį efektą planuota pabėgėlius ar išvykėlius susigrąžinti, tuo patvirtinant, kad sovietinė sistema pranašesnė už vakarietiškąją, nes, pastarojoje pabuvus gan trumpą laiką, vis dėlto grįžtama atgal. Toks siekis ypač išryškėjo devintajame dešimtmetyje, kai KGB pradėjo aktyviai ieškoti būdų, kaip susigrąžinti pabėgusius ar išvykusius buvusius šalies gyventojus. Ši sovietinė institucija pirmiausia stengėsi rinkti informaciją apie ją dominančius naujuosius emigrantus, tirti jų besikeičiančias nuotaikas, daryti jiems reikiamą įtaką per trečiuosius asmenis. Tokios užduotys kadriniams darbuotojams ir agentams buvo keliamos darbo planuose. Štai KGB 1-ojo skyriaus operatyvinis įgaliotinis mjr. P. Sinkevičius, kuris veikė prisidengęs darbu „Tėviškės“ draugijoje, pokalbyje su užsieniečiu, įvardytu Marko (Mark) slapyvardžiu, norėjo išsiaiškinti, ar kai kurie pabėgėliai (V. Šakalys, K. Ėringis, Bronius

Venclova ir kt.) nesigaili pabėgę į užsienį ir ar nepageidautų sugrįžti⁷⁷. Visai kitas klausimas, ar tokios užduotys apskritai buvo realiai įgyvendinamos ir ar per trečiuosius asmenis buvo galima sužinoti tokius asmeniškų dalykus. Bet tai rodo KGB pastangas.

KGB agentų, apsilankiusių užsienyje ir susitikusių su juos dominančiais asmenimis arba jų pažįstamais, pranešimuose pateikiama daug duomenų apie naujųjų išeivių nusivylimą gyvenimu emigracijoje. Apie patenkintus savo padėtimi žinių pateikta kur kas mažiau. Štai apie ne kartą minėto T. Venclovos nusivylimą lietuvių „reakcine“ išeivija pranešė ilgą laiką užsienyje dirbęs agentas Ignotas⁷⁸, o apie jo nepasitenkinimą gautu universitete darbu žinių perdavė agentas Gintaras⁷⁹. Tokius pranešimus reikėtų vertinti kritiškai, nes užverbuotas asmuo pateikdavo subjektyvią nuomonę – tokią, kokią jis asmeniškai iš anksto susidarydavo. Be to, jis galėjo perduoti ir netikslią informaciją – tokią, kokios norėjo jį siuntusi vadovybė.

KGB buvo linkęs nuvertinti kai kuriuos pabėgėlius ar išvykėlius, tvirtindamas, neva jie neturi jokio reikšmingesnio statuso. Tokią nuomonę diktavo agentų pateikta ir išankstinė kadrinių darbuotojų nuomonė apie išvykėlius. Štai KGB manė, kad iš pradžių emigrantai įtraukė S. Kudirką į savo veiklą, o vėliau jis prarado tarp išeivių autoritetą⁸⁰. Apie S. Kudirkos nusivylimą Amerika pranešė kandidatas užverbuoti J. A. V.⁸¹ Manyta, kad pabėgėlis A. Jurgutis irgi neteko autoriteto dėl amoralaus elgesio⁸² (kokio konkrečiai – neaišku). 1983 m. KGB duomenimis, pabėgėliai V. Mackevičius, Kalinauskas, R. Daunoras, Danutė Butkienė buvo nepatenkinti savo padėtimi užsienyje⁸³, o 1984 m. buvo teigiama, kad R. Daunoras, J. Pleškys, Kalinauskas norėtų sugrįžti į Lietuvą, bet bijo atsakomybės⁸⁴. Turėdamas tokius, kad ir subjektyviai surinktus, duomenis, KGB

planavo, kaip nusivylimą gyvenimu panaudoti saviems tikslams. Kartu nereikėtų neigti, kad kai kurie pabėgėliai iš tiesų galėjo būti nusivylę gyvenimu Vakaruose, ir čia KGB analitikai nesugalvojo nieko naujo.

Reikia pasakyti, kad būta ir tokių asmenų, kurie grįžo atgal į SSRS vos spėję pabėgti. Tai paprastai įvykdavo po pokalbių su sovietinių diplomatinių atstovybių konsulais. Neatmesdama ir galimybę, kad prisidengę konsulais ten dirbo saugumiečiai, kurie pokalbių metu galėjo įkalbinėti ar grasinti siekdami žmogų palaužti. Nežinia, kaip tai vykdavo, bet greito grįžimo atvejų pasitaikė. Štai 1973 m. laivui stovint Hamburge, iš jo pabėgo jūrininkas Bronislovas Baranauskas, kuris po pokalbių su SSRS atstovu grįžo atgal⁸⁵. Kad į SSRS būtų grįžęs ilgiau užsienyje pagyvenęs asmuo, irgi būta. Tokį pavyzdį iliustruoja Broniaus Venclovos, pabėgusio į Vakarus 1985 m., atvejis. Jis, dirbdamas SSRS diplomatinėje tarnyboje Konge, perėjo į kaimyninį Zairą, kur paprašė politinio prieglobsčio ir persikėlė gyventi į JAV. Tuo metu jis pasakojo pabėgęs po ilgų svarstymų. Pabėgėlis teigė, jog „apsispręsti buvo nepaprastai sunku“, be to, bijojęs KGB⁸⁶. Savo ruožtu KGB įvykį vaizduoja savaip. Yra išlikęs toks dokumentinis aprašymas. Sovietinė specialioji tarnyba gavusi žinių, jog B. Venclova ilgisi tėvynės, džiaugiasi pertvarka („perestroika“), yra nusivylęs amerikiečių demokratija ir lietuvių išeivijos veikla. KGB agentui Karaliui duota užduotis užmegzti psichologinį ryšį su tiriamu asmeniu. Pokalbio metu tiriamasis prisipažino agentui norįs grįžti į Lietuvą. Siekiant propagandinio efekto duotas leidimas grįžti į tėvynę. Su grįžusiu B. Venclova pradėjo bendrauti KGB 1-ojo (Žvalgybos) skyriaus operatyviniai darbuotojai. Apie ką buvo kalbama su buvusiu pabėgėliu, neaišku, bet ilgainiui iš jo gauta informacijos ir jis panaudotas propagandinėse akcijose. Toks retas sugrįžimo atvejis buvo paviešintas vi-

sais galimais kanalais: apie jį pranešė TASS'o agentūra, buvo išspausdinti straipsniai „Tiesos“, „Komsomolskaja pravda“, „Sovetskaja Litva“ ir „Czerwony Sztandar“⁸⁷ laikraščiuose. Apie šį neeilinį įvykį pranešta visomis pagrindinėmis kalbomis, kuriomis buvo kalbama Lietuvoje. Svarbiausia straipsnių mintis buvo ta, kad B. Venclova džiaugiasi grįžęs ir pripažįsta, jog pabėgimas buvęs klaidas. Iškeliama sovietinio gyvenimo privalumai, palyginti su vakarietiškuoju. O slapta jis esą dar papasakojęs apie „Laisvosios Europos“ ir „Laisvės“ radijo stotis, su kuriomis jam teko bendradarbiauti⁸⁸. Dokumentai rodo, kad šiame įvykyje aktyviai dalyvavo sovietinis saugumas. Koks jo tikrasis vaidmuo sugrįžimo istorijoje, neaišku. Nėra nė menkiausios užuominos, kad šis asmuo prieš pabėgdamas buvęs slapta užverbuotas ar vykdęs kokias nors specialias užduotis Vakaruose. Nėra galutinai aiškios ir jo grįžimo priežastys. Pats B. Venclova sugrįžęs savo išvykimo priežastis viešai aiškino kitaip nei būdamas užsienyje ir teigė: „Pasielgiau neapgalvotai ir netikėtai sau pačiam.“⁸⁹ Gali būti, kad viskas išties vyko asmeniniu apsisprendimu, o KGB tik pasinaudojo žmogaus jausmais siekdamas sau palankių rezultatų.

Norėta susigrąžinti į Lietuvą ir daugiau pabėgėlių ar išvykėlių. Rengtas planas, kaip susigrąžinti 1981 m. išvykusią į Australiją Ritą Baltušytę, kuri ten ištekdėjo ir vėliau persikėlė gyventi į JAV⁹⁰. Bet šis planas nepavyko ir neaišku, kiek dėta pastangų jam įgyvendinti. Dar kai tik vos pabėgo, ketinta koku nors būdu susigrąžinti ir botaniką K. Ėringį. Tam numatyta išsiaiškinti tikruosius šio asmens pabėgimo motyvus ir sužinoti tikslą jo gyvenamąją vietą užsienyje⁹¹. Vėliau jam pradėjus aktyviai reikštis išeivijos gyvenime tokių planų atsisakyta. Taip pat nutarta ne trukdyti sugrįžti į Lietuvą Kalinauskui, nes jo grįžimą būtų buvę galima panaudoti propagandiniais tikslams. Sėkmingai įgyvendinti

šį planą KGB turėjo padėti gauti duomenys, kad šis žmogus nusivylęs gyvenimu užsienyje⁹². Bet nei šiuo, nei kitais atvejais žmonių į sovietinę Lietuvą sugrąžinti nepavyko. Tai reiškia, kad išankstiniai KGB planai liko neįgyvendinti.

IŠVADOS

Sovietinės Lietuvos gyventojai įvairiais būdais bandydavo pabėgti į Vakarų. Dažniausiai jie rinkdavosi jūros kelią (jūrininkai) arba atsiskirdavo nuo turistinės grupės viešėdami užsienyje. Kai kurie stengėsi išvykti gyventi į Vakarų gavę sovietinių institucijų leidimą.

Sovietiniai baudžiamieji kodeksai pabėgimą į užsienį prilygino sunkiems valstybiniais nusikaltimams, už jį grėsė griežčiausios bausmės. Iki septintojo dešimtmečio pradžios visiems pabėgėliams už akių skirta bausmė sušaudyti. Vėliau bausmės sušvelnėjo, tame pat dešimtmetyje atsakyta ir praktikos rengti teismo procesus už akių.

Buvo tik iškeliamą baudžiamoji byla ir vykdavo tardymas. Nuteistuosius reabilituoti ir nutraukti baudžiamąsias bylas pradėta tik devintojo dešimtmečio pabaigoje.

KGB persekiojo pasitraukusių į užsienį asmenų giminaičius ir pažįstamus, juos tardė, jų namuose atlikdavo kratas, kontroliavo jų susirašinėjimą.

Sovietinis saugumas planavo ir vykdė kompromitacijos akcijas siekdamas kompromituoti pabėgėlius ar išvykėlius į užsienį lietuvių išeivių ar Lietuvos gyventojų aktyse. Tarp išeivių buvo skleidžiama dezinformacija apie tariamą šių asmenų bendradarbiavimą su KGB, pranešama apie tariamą moralinį jų nuopuolį. Svaresnių rezultatų šioje srityje nepasiekta.

KGB rinko informaciją apie naujuosius išeivius, nusivylusius emigranto gyvenimu. Pasinaudojant nusivylimo nuotaikomis mėginta sugrąžinti juos atgal į Lietuvą. Per visą šį laikotarpį sugrįžo vos vienas pabėgėlis, bet ir šioje istorijoje sovietinio saugumo vaidmuo ne visai aiškus.

Nuorodos

- ¹ J. Grišmanauskas, *Tolimieji kvadratai*, New York, 1952.
- ² J. Gliuda, *Simas*, New York, 1971.
- ³ S. Kudirka, L. Eichel, *For those Still at Sea*, New York, 1978.
- ⁴ T. Venclova, *Lietuva pasaulyje*, Chicago, 1981.
- ⁵ „Režimo priešas (pasikalbėjimas su Vladu Šakaliu)“, *Atgimimas*, 1990, Nr. 39, p. 13.
- ⁶ A. Anušauskas, „KGB prisilietimas“, *Metai*, 1996, Nr. 11–12, p. 116–123.
- ⁷ A. Anušauskas, „Piratai? Nežinomi Brazinskių istorijos puslapiai“, *Ekstra*, 2000, Nr. 25, p. 18–21.
- ⁸ „Brazinskių ryžtas nugalėjo KGB profesionalus“, *Lietuvos aidas*, 2000, spalio 7, p. 3–4.
- ⁹ A. Fabijonavičiūtė, „Lietuvių gyventojų pabėgimai ir mėginimai ištrukti iš Sovietų Sąjungos“, *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 2, p. 130–160.
- ¹⁰ M. Venslauskaitė-Boyle, *Laisvės bieškanč. Žmogus iš Raudonojo Spalio*, Klaipėda, 2006.
- ¹¹ T. Venclova, „KGB archyve pasidairius“, *Aki-račiai*, 1992, Nr. 9, p. 6–7.
- ¹² E. Moncevičiūtė-Eringienė, „Vardan Lietuvos“, *Genocidas ir rezistencija*, 2001, Nr. 9, p. 167–175.
- ¹³ A. Fabijonavičiūtė, op. cit., p. 130.
- ¹⁴ KGB prie LSSR MT įgaliotinio Klaipėdos miestui ir Lietuvos jūros baseinui aparato vyr. tarnautojo Fofanovo 1962 m. spalio 4 d. nutarimas iškelti baudžiamąją bylą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47190/3 baudžiamoji byla, l. 1.
- ¹⁵ „Režimo priešas (pasikalbėjimas su Vladu Šakaliu)“, p. 13.
- ¹⁶ A. Endriukaitis, „Voratinklis. Lazdijuose stengtasi“, *Lietuvos aidas*, 1992, sausio 9, p. 4.
- ¹⁷ KGB prie LSSR MT 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus viršininko plk. V. Ginko 1974 m. vasario 11 d. pažyma apie KGB prie LSSR MT 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus darbą 1973 m., LYA, f. K-1, ap. 3, b. 715, l. 16.
- ¹⁸ A. Fabijonavičiūtė, op. cit., p. 154–157.
- ¹⁹ KGB prie LSSR MT 2-osios valdybos 4-ojo

skyriaus viršininko plk. V. Ginko 1973 m. kovo 27 d. pažyma apie kontržvalgybinio darbo padėtį KGB prie LSSR MT padaliniuose ir apie Tėvynės išdavystę pabėgantį užsienį, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 700, l. 156.

²⁰ LSSR MGB Klaipėdos srities valdybos 2-ojo skyriaus viršininko Golekevičiaus 1952 m. liepos 21 d. sudarytas tėvynės išdavikų L. Kublicko, J. Grišmanausko ir E. Paulausko, pabėgusių užsienį, giminių sąrašas, *ibid.*, ap. 58, b. 36626/3 baudžiamoji byla, l. 253–253 a. p.

²¹ J. Grišmanauskas, *op. cit.*, p. 163.

²² *RTFSR Baudžiamasis kodeksas*, Vilnius, 1952, p. 33.

²³ *LTSR Baudžiamasis kodeksas*, Vilnius, 1962, p. 49.

²⁴ B. Bilevičiūtės 1956 m. spalio 14 d. laiškas į namus, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 43461/3 baudžiamoji byla, l. 123-1.

²⁵ Pabaltijo karinio tribunolo 1952 m. rugsėjo 5 d. nuosprendis, *ibid.*, b. 36626/3 baudžiamoji byla, l. 278.

²⁶ LSSR Aukščiausiojo Teismo 1956 m. gruodžio 13 d. nuosprendis, *ibid.*, b. P19309-Li baudžiamoji byla, l. 297.

²⁷ LSSR Aukščiausiojo Teismo 1957 m. kovo 19 d. nuosprendis, *ibid.*, b. 43461/3 baudžiamoji byla, l. 163.

²⁸ M. Venslauskaitė-Boyle, *op. cit.*, p. 132.

²⁹ LSSR Aukščiausiojo Teismo 1962 m. lapkričio 22 d. nuosprendis, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P19264 baudžiamoji byla, l. 114 a. p.

³⁰ LSSR Aukščiausiojo Teismo 1963 m. spalio 31 d. nuosprendis, *ibid.*, b. 47336/3 baudžiamoji byla, l. 163 a. p.–164.

³¹ M. Venslauskaitė-Boyle, *op. cit.*, p. 138.

³² B. Vyšniauskaitė, „Laiškai namo po trisdešimties metų“, *Ekstra*, 2000, spalio 16, p. 20.

³³ A. Fabijonavičiūtė, *op. cit.*, p. 145.

³⁴ *Ibid.*, p. 151.

³⁵ KGB prie LSSR MT Tardymo skyriaus vyr. tardytojo kpt. Rimkaus 1971 m. liepos 9 d. nutarimas nutraukti baudžiamąją bylą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47190/3 baudžiamoji byla, l. 188.

³⁶ LSSR KGB Tardymo skyriaus tardytojos vyr. lt. D. Barkauskienės 1987 m. gruodžio 11 d. nutarimas nutraukti baudžiamąją bylą, *ibid.*, b. P15925-Li baudžiamoji byla, l. 118.

³⁷ LSSR KGB Tardymo skyriaus vyr. tardytojo justicijos kpt. A. Stepučinsko 1989 m. gruodžio 14 d. nutarimas nutraukti baudžiamąją bylą, *ibid.*, b. P15927-Li baudžiamoji byla, l. 131–132.

³⁸ LSSR KGB pirmininko E. Baltino 1991 m. sausio 31 d. raštas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkui M. Lošiui, *ibid.*, b. P19309-Li baudžiamoji byla, l. 308-9.

³⁹ LSSR MGB Kauno srities valdybos viršininko plk. Počinkovo 1952 m. vasario 18 d. raštas SSRS MGB A skyriaus viršininkui gen. mjr. Gercovskui, *ibid.*, b. 36626/3 stebimoji byla, l. 36.

⁴⁰ M. Venslauskaitė-Boyle, *op. cit.*, p. 32.

⁴¹ A. Anušauskas, „KGB kultūriniai mainai“, *Ekstra*, 2002, Nr. 11–12, p. 20.

⁴² E. Moncevičiūtė-Eringienė, *op. cit.*, p. 170.

⁴³ T. Venclova, „KGB archyve pasidairius“, p. 6.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ T. Venclova, „O gal kas nors ir patikės“, *Aki-račiai*, 1980, Nr. 8, p. 1.

⁴⁶ LSSR MGB Klaipėdos srities valdybos viršininko plk. Senino 1952 m. liepos 3 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 36626/3 baudžiamoji byla, l. 284.

⁴⁷ LSSR Aukščiausiojo Teismo 1962 m. lapkričio 22 d. nuosprendis, *ibid.*, b. P19264 baudžiamoji byla, l. 114.

⁴⁸ „Chicagoje užbaigta Nepriklausomybės minėjimo savaitė“, *Dirva*, 1962 m. vasario 23 d., *ibid.*, l. 84-20.

⁴⁹ A. Anušauskas, „KGB prisilietimas“, p. 123.

⁵⁰ LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus viršininko pplk. Z. Osipovo agentūrinio-operatyvinio darbo ir darbo su kadrais 1983 m. ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 781, l. 5.

⁵¹ LSSR KGB Tardymo skyriaus tardytojo lt. E. Jonušo 1989 m. sausio 25 d. nutarimas nutraukti baudžiamąją bylą, *ibid.*, ap. 58, b. P16407-Li baudžiamoji byla, l. 132.

⁵² LSSR KGB 2-osios valdybos 3-iojo skyriaus viršininko pplk. Z. Osipovo agentūrinio-operatyvinio darbo ir darbo su kadrais 1984 m. gruodžio 7 d. ataskaita, *ibid.*, ap. 3, b. 782, l. 7.

⁵³ LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko plk. A. Rupšio 1985 m. sausio 14 d. aiškinamasis raštas apie LSSR KGB 2-osios valdybos darbą 1984 m., *ibid.*, b. 783, l. 12.

⁵⁴ LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko plk. V. Karinausko 1988 m. sausio 14 d. raštas LSSR KGB Tardymo skyriaus viršininkui plk. T. Lazarevičiui, *ibid.*, ap. 58, b. P15928-Li baudžiamoji byla, l. 173 a. p.

⁵⁵ M. Venslauskaitė-Boyle, *op. cit.*, p. 129.

⁵⁶ T. Venclova, „KGB archyve pasidairius“, p. 6; A. Anušauskas, „KGB prisilietimas“, p. 122–123.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 123.

⁵⁸ KGB prie LSSR MT 2-osios valdybos viršininko A. Naro 1973 m. sausio 23 d. KGB prie LSSR MT 2-osios valdybos 1973 m. darbo planas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 700, l. 28.

⁵⁹ LSSR KGB Klaipėdos miesto skyriaus ir Lietuvos jūrų baseino 1-ojo poskyrio viršininko pplk. J. Pečiulaičio 1984 m. gruodžio 17 d. LSSR KGB Klaipėdos miesto skyriaus 1985 m. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, b. 783, l. 105.

⁶⁰ LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko plk. V. Karinausko 1986 m. gruodžio 25 d. šifruota telegrama, *ibid.*, ap. 49, b. 452, l. 207.

⁶¹ KGB prie LSSR MT 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus viršininko plk. V. Ginko 1974 m. vasario 11 d. pažyma apie KGB prie LSSR MT 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus darbą 1973 m., *ibid.*, ap. 3, b. 715, l. 16.

⁶² KGB prie LSSR MT Tardymo skyriaus viršininko plk. E. Kismino 1976 m. rugpjūčio 3 d. raštas KGB prie SSRS MT Tardymo skyriaus viršininkui justicijos gen. mjr. A. Volkovui, *ibid.*, ap. 10, b. 427, l. 120.

⁶³ KGB prie LSSR MT 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus viršininko plk. V. Ginko 1969 m. vasario 4 d. pažyma apie KGB prie LSSR MT 2-osios valdybos 4-ojo skyriaus darbą 1968 m., *ibid.*, ap. 3, b. 665, l. 5.

⁶⁴ LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko plk. V. Karinausko 1990 m. pažyma apie agentą Antradienį, *ibid.*, ap. 49, b. 633, l. 19.

⁶⁵ A. S. (Aniceto Simučio) 1973 m. balandžio 5 d. Pro Memoria, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 648, ap. 2, b. 243, l. 173.

⁶⁶ Anonimo raštas „Naujas pranašas mūsų tarpe“ (be datos, parašytas iki 1973 m. balandžio 5 d.), *ibid.*, l. 174.

⁶⁷ KGB prie LSSR MT 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. A. Naruševičiaus 1978 m. sausio 26 d. pranešimas „Priešininko spec. tarnybų ir reakcinės lietuvių emigracijos vaidmuo antisovietinėse propagandinėse akcijose, skirtose sovietinės valstybės jubiliejiniams metams“, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 298, l. 140.

⁶⁸ KGB prie LSSR MT 10-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio pplk. Stasiulionio 1978 m. sausio 27 d. pažyma apie parodytą filmą apie S. Kudirkos pabėgimą, *ibid.*, b. 299, l. 324.

⁶⁹ KGB prie LSSR MT 10-ojo skyriaus vyr. operatyvinio įgaliotinio pplk. Stasiulionio 1978 m. sausio 17 d. pažyma apie S. Kudirką, *ibid.*, l. 318.

⁷⁰ A. Fabijonavičiūtė, *op. cit.*, p. 131, 138.

⁷¹ LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. R. Skačkausko 1980 m. šifruota telegrama SSRS KGB PGU A tarnybos vadui gen. mjr. V. Ivanovui, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 324, l. 60; „Režimo priešas (pasikalbėjimas su Vladu Šakaliu)“, p. 13.

⁷² LSSR KGB 2-osios valdybos 3-ojo skyriaus viršininko pplk. Z. Osipovo agentūrinio-operatyvinio darbo ir darbo su kadrais 1983 m. ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 781, l. 5.

⁷³ LSSR KGB 2-osios valdybos 3-ojo skyriaus viršininko pplk. Z. Osipovo agentūrinio-operatyvinio darbo ir darbo su kadrais 1984 m. gruodžio 7 d. ataskaita, *ibid.*, b. 782, l. 8.

⁷⁴ LSSR KGB 2-osios valdybos 3-ojo skyriaus viršininko pplk. Z. Osipovo agentūrinio-operatyvinio darbo ir darbo su kadrais 1983 m. ataskaita, *ibid.*, b. 781, l. 5.

⁷⁵ KGB prie LSSR MT 5-ojo skyriaus 1-ojo poskyrio operatyvinio įgaliotinio vyr. lt. Matiuoko 1978 m. lapkričio 21 d. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas pagal bylą Nr. 467 „Piton“, *ibid.*, ap. 49, b. 188, l. 34.

⁷⁶ T. Venclova, „O gal kas nors ir patikės“, p. 1.

⁷⁷ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. P. Sinkevičiaus darbo sąsiuvinis Nr. 565, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 594, l. 11.

⁷⁸ Agento Ignoto 1977 m. vasario 20 d. agentūrinis pranešimas, *ibid.*, b. 299, l. 145.

⁷⁹ Agento Gintaro 1980 m. kovo 31 d. agentūrinis pranešimas, *ibid.*, b. 300, l. 295.

⁸⁰ LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo pplk. R. Skačkausko 1980 m. šifruota telegrama SSRS KGB PGU A tarnybos vadui gen. mjr. V. Ivanovui, *ibid.*, b. 324, l. 55.

⁸¹ Kandidato užverbuoti J. A. V. 1987 m. liepos 23 d. pranešimas, *ibid.*, b. 334, l. 109.

⁸² LSSR KGB 2-osios valdybos 3-ojo skyriaus viršininko pplk. Z. Osipovo agentūrinio-operatyvinio darbo ir darbo su kadrais 1984 m. gruodžio 7 d. ataskaita, *ibid.*, ap. 3, b. 782, l. 7.

⁸³ LSSR KGB 2-osios valdybos 3-ojo skyriaus viršininko pplk. Z. Osipovo agentūrinio-operatyvinio darbo ir darbo su kadrais 1983 m. ataskaita, *ibid.*, b. 781, l. 5.

⁸⁴ LSSR KGB 2-osios valdybos 3-ojo skyriaus viršininko pplk. Z. Osipovo agentūrinio-operatyvinio darbo ir darbo su kadrais 1984 m. gruodžio 7 d. ataskaita, *ibid.*, b. 782, l. 7.

⁸⁵ KGB prie LSSR MT Tardymo skyriaus viršininko plk. E. Kismino 1973 m. spalio 26 d. raštas KGB prie SSRS MT Tardymo skyriaus viršininkui

justicijos gen. mjr. A. Volkovui, *ibid.*, ap. 10, b. 396, l. 128–131.

⁸⁶ „Pasakoja Bronius Venclova. Nuo Gražiškių iki Amerikos“, *Akiračiai*, 1985, Nr. 8, p. 8–9.

⁸⁷ LSSR KGB raštas (be datos, rašytas apie 1987 m.), LYA, f. K-1, ap. 49, b. 353, l. 41–42.

⁸⁸ LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko plk. V. Karinausko 1987 m. lapkričio 3 d. pažyma apie radijo stotis „Laisvoji Europa“ ir „Laisvė“, *ibid.*, b. 236, l. 187.

⁸⁹ B. Venclova, „Nelengva ir skaudi pamoka (laiškas „Tiesos“ redakcijai)“, *Tiesa*, 1987, liepos 25, p. 2.

⁹⁰ LSSR KGB 5-osios tarnybos viršininko pavaduotojo plk. A. Jevtejevo 1987 m. liepos 22 d. raštas LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininkui plk. V. Karinauskui, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 456, l. 284.

⁹¹ LSSR KGB Tardymo skyriaus tardytojo vyr. lt. Matulevičiaus ir 5-osios tarnybos 1-ojo skyriaus operatyvinio įgaliotinio mjr. Kazlausko 1981 m. spalio 26 d. tardymo veiksmų, agentūrinių-operatyvinių ir paieškos priemonių planas pagal baudžiamąją bylą Nr. 97, *ibid.*, ap. 8, b. 227, l. 49–50.

⁹² LSSR KGB Klaipėdos miesto skyriaus ir Lietuvos jūrų baseino 1-ojo poskyrio viršininko pplk. J. Pečiulaičio 1984 m. gruodžio 17 d. LSSR KGB Klaipėdos miesto skyriaus 1985 m. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, *ibid.*, ap. 3, b. 783, l. 106.

Gauta 2009 09 20

Tremties ir rezistencijos muziejus,
Vytauto pr. 46, Kaunas

Darius Juodis

KGB ACTIVITY AGAINST THE RESIDENTS OF LITHUANIA WHO FLED AND DEPARTED IN THE SIXTH–NINTH DECADE OF THE 20TH CENTURY

Summary

The residents of Soviet Lithuania attempted in different ways to flee to the West. Most often they preferred escaping by sea (sailors) or separated from a tourist group when being abroad. Some made efforts to go to live in the West by obtaining permission from Soviet institutions.

The Soviet penal codes attributed fleeing abroad to the grave crime against the state; the severest penalties were imposed for it. Until the beginning of the seventh decade, all refugees in their absence were sentenced to the death penalty by shooting. Later penalties were mitigated, in the same decade the practice of organizing the court processes in absentia was rejected. The criminal case just would be initiated and investigation would be conducted. The rehabilitation of the convicted and dismissal of the cases was started only at the end of the ninth decade.

KGB persecuted the relatives and acquaintances of the persons who fled abroad, interrogated them, made

searches in their homes, and controlled their correspondence.

Soviet security planned and effected discrediting actions seeking to compromise refugees or departees abroad in the eyes of Lithuanian émigré or Lithuanian population. Disinformation was spread among the émigré about the supposed collaboration of those persons with KGB, reports were provided about their imaginary moral degradation. More serious results were not achieved in this field.

KGB collected information on new refugees, who were disappointed with the life as emigrants. Taking advantage of their frustration moods, efforts were made to return them back to Lithuania. Within that period, just one refugee returned, but the role of Soviet security in this story is not quite clear.